

V této souvislosti analyzují autoři příklady neefektivnosti některých kampaní v hromadných sdělovacích prostředcích, jednostranně omezenou prezentaci obrazu vzorných pracovníků, sémantické překážky podvazující zejména v některých vrstvách komunikační proces, některé rozpory mezi skutečným společenským vědomím a jeho explicitním vyjádřením ve vystoupení občanů i v práci sdělovacích prostředků, přežívání některých nesprávných představ a přežitků ve vědomí části populace atd. Všechny tyto jevy jsou uváděny do náležitých proporcí, jsou sledovány kvantitativní i kvalitativní, formální i obsahové ukazatele pro jejich zjišťování a zejména hledány cesty k jejich překonávání ve směru dalšího upevňování vědeckého světového názoru ve vědomí všech členů společnosti. Při rozboru těchto otázek, z nichž pochopitelně ne všechny jsou ve stejné míře rozřešeny, autoři jsou si vědomi složitosti mechanismu a četnosti faktorů, které jsou zde ve hře. Nespokojují se popisem dat a jejich pouhým sčítáním. Snaží se vyhnout redukcím a schematismu. Jsou si vědomi toho, že člověk je vystaven celému spektru vlivů, z nichž informace představuje pouze jednu jeho důležitou část. Přispívají k analýze složitého mechanismu utváření vědomí a jednání lidí, v němž růst informovanosti obyvatelstva hraje nesporně významnou úlohu. Přinášejí další důkazy o tom, že v podmínkách socialismu tato úloha informace násobí síly společenského subjektu, ale stejně tak dokládají, že v souladu s historicko-materialistickým pojetím dějin má své pohyblivé, leč konkrétní historické meze.

Složitost celé zkoumané situace je potvrzena množstvím konkrétních příkladů, jež autoři vybrali z bohatého materiálu nashromážděného v průběhu několikaletých výzkumů. Činnost prostředků masové komunikace a prostředků masové ústní propagandy je sledována v rovině vzniku informace a jejího předávání obyvatelstvu. Prostředky masové komunikace a propagandy plní řadu nezastupitelných rolí a jsou významnou součástí celkového systému sociálního řízení. Významné jsou její funkce informační, výchovné, organizační, komunikační, hodnotově normativní a vytváření určitého emocionálně psychologického napětí. Autoři v této souvislosti zvláště podtrhují, že závažným a ne vždy plně doceňovaným specifickým prostředků masové komunikace a prostředků masové ústní propagandy je ten fakt, že samy vystupují jako orgány řízení a podstatně tak ovlivňují formování a vývoj osobnosti a sociálních procesů v celé jejich totalitě.

Analýza struktury souhrnného informačního řádu, areálu činností a působení kanálů masové komunikace a masové ústní propagandy ve městě vyžaduje sama o sobě pečlivou a náročnou práci. Autorský kolektiv se zhostil tohoto složitého úkolu velmi dobře. Rozborem rozvětvené sítě kanálů, jimiž protékají denně informace, se dostávají autoři k mnoha zajímavým zjištěním. Jedním z nich je například velmi vysoký odběr novin (700/1000 obyvatel). Podrobně je rozebírán sortiment titulů, mezi něž se řadí rovněž periodika ze socialistických a kapitalistických zemí. Zajímavým faktem je například vysoký počet předplatitelů (cca 95 %). Stejná pozornost je věnována i systému stranického vzdělávání a místu politických informací a přednášek. Množství informačních zdrojů, bohatost informací, jež je příjemci poskytována, je zárukou působení informace, tak aby odpovídala záměrům orgánů společenského řízení.

Vedle toho však autoři poukazují i na určité nedostatky v působení a činnosti masové komunikace a masové ústní propagandy, jež někdy negují pozitivní působení informace. Je uváděna duplicita informací, zúžení problematiky, někdy až určitá klíšé. Z toho vyplývají některé těžkosti, nežádoucí důsledky a celkově pak i problém efektivnosti působení a činnosti prostředků masové komunikace a prostředků masové ústní propagandy. A právě proti těmto jevům se staví usnesení ÚV KSČ, jež vyzdvihuje nutnost dalšího zvýšení úrovně ideologické a politickovýchovné práce a rozšíření a zkvalitnění informovanosti.

Rovina vzniku informace a jejího předávání je však pouze jednou stranou. Neméně důležitou problematikou je i proces jejího využívání příjemcem. Analýza mechanismů a forem procesů souvisejících s příjmem informace je základem pro jejich hlubší poznání. Informace má svou důležitou úlohu i jako činitel aktivního působení. Příjemce se dostává do kontaktu se zdrojem informace, s informací samou, akceptuje a osvojuje si ji, vytváří si k ní určitý vztah a pro své potřeby ji ukládá. Toto působení je u zkoumaného městského auditoria velmi široké. Ilustruje to fakt, že 99,3 % obyvatelstva se dostává do kontaktu s hromadnými sdělovacími prostředky. A tento kontakt není náhodný, je pravidelně se opakujícím procesem.

Autoři poukazují na to, že hlavní roli v rozšíření informace hraje rodina a rodinné vztahy. Auditorium sítě stranického vzdělávání, politických informací a přednášek je pak v procentuelním vyjádření nižší, ale tyto informační kanály nejsou

pro recipienty méně důležité, spíše naopak. Celkově je možno konstatovat, že téměř všichni dospělí jsou pod vlivem působení prostředků masové komunikace a prostředků masové ústní propagandy (s. 220). To ovšem neznamená, že kontakty všech obyvatel s informacemi jsou stejné. Jsme naopak svědky výrazné diferenciace podle jednotlivých skupin obyvatelstva a různé míry využívání informací. Současně pak je možno zaznamenat i určitou diferenciaci uvnitř jednotlivých skupin v závislosti na různých sociálních, ekonomických, demografických a dalších charakteristikách. Technická inteligence je charakterizována vysokou mírou využívání prostředků informací, proti ní stojí na opačném konci skupina osob v domácnosti a důchodců. V rámci dělnické třídy se setkáváme s velice vysokým využíváním prostředků masové komunikace v některých skupinách a s velice slabým zájmem o tyto informace v jiných skupinách.

Pouhý kontakt se zdrojem informace a působení masové komunikace a masové ústní propagandy nemusí být vždy zárukou adekvátního přijetí informace, jejího osvojení a rozšíření. Má-li informace proniknout do masového vědomí, musí splňovat rovněž podmínku komunikovatelnosti. A právě v tomto bodě hovoří autoři o problému tzv. jazykových nůžek: používané jazykové prostředky neodpovídají sémantickým zdrojům recipientů, což ve svém důsledku vede k nesprávnému či neplnohodnotnému pochopení informace a k neadekvátní interpretaci. S touto problematikou úzce souvisí i otázka optima informace, jež je důležitá pro efektivnost působení prostředků masové komunikace a masové ústní propagandy. Zde se setkáváme s diferenciací potřeb: lidé s vysokým stupněm poznání se vyznačují maximálním využitím informace a vysokou mírou potřeb, skupina lidí s minimálním využitím informace je charakterizována nepatrnými potřebami.

Informovanost obyvatelstva můžeme nahlížet jako ukazatel celkové efektivnosti působení prostředků masové komunikace a masové ústní propagandy. Fenomén informovanosti jako existující charakteristika masového i individuálního vědomí je významný pro činnost orgánů společenského řízení, pro další směry jejich působení.

Mnohostranná a hluboká informovanost je předpokladem pro odpovídající fungování zpětné vazby, tedy od obyvatelstva k orgánům společenského řízení. Podmínky pro všestranný rozvoj osobnosti jsou předpokladem široké aktivity sovětských lidí: značná část veřejnosti vystupuje jako subjekt, sama tvoří informaci a předává ji. Formy této aktivity jsou různé — od vystoupení na schůzích, přes psaní dopisů, k publikování v hromadných sdělovacích prostředcích. Tok informace od obyvatelstva je nezbytným předpokladem pro efektivní činnost orgánů společenského řízení. Jejich obsah je samozřejmě zčásti modifikován, část problematiky je vyňata z jejich zorného pole a zaměřuje se nejvíce na otázky ekonomického charakteru, problematiku výroby a mezilidských vztahů na pracovišti a na sféru osobního života. Převažují především informace o negativních jevech, a tedy snaha napravit je. Pravidelné kontakty s poslanci, s pracovníky orgánů společenského řízení, schůze a další formy, jimiž se dostává informace od obyvatelstva k orgánům společenského řízení, jsou dokladem široké aktivity mas pracujících, jejich zájmu o další zkvalitňování řídicí práce.

Hlavní smysl práce *Masová informace v sovětském průmyslovém městě* spočívá právě ve snaze napomoci hlubšímu poznání celého mechanismu produkce, šíření a užití informace, k efektivnějšímu využití všech možností jejího působení na vědomí a jednání lidí v duchu programu KSSS. Proto má také velký praktický význam pro pracovníky řídicích orgánů, hromadných sdělovacích prostředků, poslance, propagandisty, vedoucí pracovníky závodů a koneckonců pro každodenní život všech občanů. Autoři nepodávají žádné bezprostřední praktické recepty. V tom také nespočívá podstata spojení teorie s praxí. Mnohé z empirické látky získané v průběhu osmiletého výzkumu totiž pochopitelně ztratilo na aktuálnosti, avšak obecné zákonitosti zkoumaného procesu, podstatné vazby a souvislosti mechanismu koloběhu informací v sovětské společnosti, to vše platí. A právě při odkrývání těchto podstatných zákonitostí a vazeb učinil autorský kolektiv práce podstatný krok vpřed.

Velkou zásluhou práce je v neposlední řadě naznačení podnětných směrů dalšího výzkumu, protože jak známo ve vědě i v politice nezřídka již správně položená otázka je závažným krokem ke správné odpovědi. K těmto podnětným otázkám patří například poukaz na mnohovrstevnatou povahu společenského a individuálního vědomí, nutnost bedlivého sledování vztahů mezi jeho emocionálními a racionálními, podvědomými a vědomými stránkami, rozbor shod a rozdílů mezi nevyjádřeným a vyjádřeným vědomím a zejména ovšem shod i rozdílů mezi vědomím, jeho slovním vyjádřením a jednáním lidí.

Významným úkolem je v této souvislosti nejen postižení komplexní povahy celého spektra činitelů působících na utváření vědomí a jednání lidí, ale spolu s tím také rozpoznání hierarchie těchto činitelů, z nichž některé více a některé méně podmiňují, ba dokonce zapříčiňují změny v procesu utváření osobnosti. Dalšího rozpracování si v této souvislosti zaslouhuje pozoruhodné naznačení typologických znaků (např. charakter zájmů, povaha myšlení, hodnotová orientace atd.) určujících vztah lidí k informacím a k jejich aktivnímu, společensky prospěšnému využití, což právě v sovětské společnosti – jak zjišťuje výzkum – spojuje příslušníky různých sociálních tříd a skupin.

Značný prakticko-politický význam má nesporně také znovu ověřené zjištění o vzájemné vazbě mezi uvědoměním, potřebami a jednáním, která v tomto případě byla prokázána na důkazu souvislosti mezi pocitem potřeby informace a jejím aktivním využíváním (tj. že aktivní uplatňování informací násobí potřebu dalšího osvojování informací a naopak). Neméně závažný je i podnět týkající se hledání jakéhosi racionálního optima informace (odpovídající pokusům jiných sovětských vědců o stanovení norem rozumné spotřeby), jenž si ovšem ještě vyžádá celou řadu dalších interdisciplinárních teoretických studií a empirických výzkumů.

Obrovský prostor pro nové samostatné výzkumy otevírá pohled na masovou informaci jako na specifickou formu sociální informace a v této souvislosti především pohled na dialektické souvislosti mezi systémem sociálních informací a sociálně politickým systémem. Autorům se již v dosavadních výzkumech podařilo odhalit mnohé nové souvislosti mezi produkcí, šířením a využitím informace na straně jedné a mezi prohlubováním socialistické demokracie na straně druhé. Právě aktivní účast lidových mas na fungování socialistické demokracie a stupeň jejich informovanosti jsou ony klíčové vzájemně se podmiňující komponenty marxistickoleninského konceptu přerůstání diktatury proletariátu ve všelidový stát, který se ovšem již stává, podle Leninových slov, oním „státem-nestátem“, a to především díky postupně narůstající uvědomělé účasti všech členů společnosti na jeho správě. Kvalitativní novou společenskou realitu komunistické sociálně ekonomické formace ovšem mohou pravdivě postihnout pouze odpovídající kategorie a metoda dialektického a historického materialismu, respektive teoretická základna marxismu-leninismu, jenž právě v této společenské realitě nachází své postupné ztělesnění.

Souhrnně můžeme konstatovat, že autorský kolektiv vedený B. Grušinem a L. Oničkovem přinesl práci *Masová informace v sovětském průmyslovém městě* mnoho podnětného pro společenskou vědu vůbec a marxistickou sociologii zvláště. Přehlednost výkladu, fundovanost teoretického pojetí, konkrétnost příkladů a síla zobecnění (spolu se závažností zkoumané problematiky) jsou důvodem, proč považujeme tuto práci za velmi závažný příklad spojení teorie s praxí. Práce řeší velice významnou problematiku, již je věnována, jak bylo několikrát zdůrazněno, pozornost na nejvyšších stranických a státních úrovních. Účinnost boje na ideologické frontě, efektivnost politicko-výchovné práce a jejich úzké spojení s každodenní praxí jsou předpokladem dalších úspěchů při budování rozvinuté socialistické společnosti, pro rozvoj socialistické osobnosti. Tuto práci si se zájmem i s užítkem přečtou nejen vědci, ale i široký stranický aktiv, pracovníci řídicích orgánů a zejména pak pracovníci na ideologické frontě. Lze si jen přát, aby byla v dohledné době uvedena na náš knižní trh v českém vydání.

Jindřich Filipec, Jiří Honcák

Vladimír Dmitrijevič Kobeckij: Sociologičeskoje izučeniye religioznosti i ateizma (Sociologický výzkum religiozity a ateismu)

Leningrad, Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta 1978, 116 s.

Ústava ČSSR zaručuje svobodu náboženského vyznání a celá naše společnost respektuje potřebu náboženského vyžití věřících občanů. Na druhé straně je však třeba věnovat náležitou péči zápasu o socialistické vědomí našich občanů, v němž sehrává svoji úlohu také ateistická výchova. Přes skutečnost, že některé dílčí výzkumy ukazují snížení počtu věřících v Československu od r. 1948 do současnosti v průměru o 50 %, (1) nelze význam ateistické výchovy podceňovat. Jejím posláním je co nej-

(1) Srovnej J. Loukotka: *Svoboda náboženského vyznání a její záruky v Československu*. Nová mysl 1980, č. 4, s. 121.

účinněji ideologicky ovlivňovat všechny projevy religiozity ve vědomí a chování lidí.(2)

Cenným příspěvkem pro potřeby ateistické výchovy a propagandy je publikace V. D. Kobeckého *Sociologický výzkum religiozity a ateismu*. Kniha je věnována problémům překonávání religiozity a masového rozšíření ateismu mezi různými kategoriemi obyvatelstva v SSSR za 60 let budování socialismu a komunismu. Autor používá bohatých výsledků sociologických výzkumů z různých oblastí Sovětského svazu a na jejich základě srovnává úroveň religiozity v různých historických obdobích, analyzuje demografické složení věřících a odhaluje sociálně ekonomické předpoklady jejich postupného opouštění víry.

V úvodu V. D. Kobeckij zdůrazňuje obrovské úspěchy ateistické výchovy v sovětské společnosti, v níž před Velkou říjnovou socialistickou revolucí bylo 80 % věřících. Právni a politický základ úplného překonání religiozity vytvořil dekret *O odluce církve od státu a školy od církve* a *Program KSR(b)* z VIII. sjezdu. Sociologické výzkumy zde plní důležitou roli při využívání vědeckých přístupů k překonávání náboženství.

Vlastní práce je rozdělena do dvou základních částí.

V první části – *Zkoumání procesu překonávání religiozity a rozšiřování ateismu* – se nejdříve autor zaměřuje na počátky a další vývoj sociologické činnosti v tomto oboru. Konstatuje, že vědecký výzkum stavu religiozity se provádí od prvních let po Velké říjnové socialistické revoluci. Dosažené výsledky byly postupně upotřebeny v ateistické výchově a propagandě. Určitý vývoj zaznamenal také charakter sociologických výzkumů; pro jeho současnou etapu je příznačný komplexní přístup, implikující nejen různorodost zkoumaných problémů, ale také zapojení různých skupin obyvatelstva a využívání rozličných metod (s. 13).

Rozsáhlé a četné poznatky o stavu religiozity a jejího překonávání, které byly získány sociologickými výzkumy, lze použít k dokumentování 1. dynamiky zmenšování počtu věřících ve společnosti, 2. nerovnoměrného rozložení věřících v různých sociálně demografických vrstvách, a kategoriích a 3. snížení intenzity i charakteru náboženského vyznání. Uvedenými třemi okruhy se zabývá autor v samostatných kapitolách první části. K nesporným kladům těchto partií publikace patří serióznost a otevřenost autora při analýze zmíněných problémových okruhů. Nezakrývá přechodnou stabilizaci a růst náboženských společností v období krátce po Velké říjnové socialistické revoluci. Na druhé straně náležitě oceňuje úspěchy v ateistické výchově a její vliv na snižování počtu věřících. Dovozuje, že v této době tvoří počet věřících 15–20 % dospělého obyvatelstva, přičemž úroveň religiozity na venkově je 3krát vyšší než úroveň ve městských oblastech.

Ve většině sociologických výzkumů tvoří závěrečnou etapu tzv. typologie religiozity. Autor jí přikládá neobyčejný význam (především pro stanovení opodstatněných závěrů), a proto tuto problematiku podrobně zkoumá v poslední, rozsáhlé kapitole první části. Dospívá k názoru, že existuje 5 různých skupin obyvatelstva: a) silně věřící, b) slabě věřící, c) kolísající, d) nevěřící, kteří však zůstávají pod určitým vlivem náboženství, e) ateisté.

V čele druhé části publikace – *Sociologická analýza ateistického veřejného mínění* – využívá V. D. Kobeckij řadu poznatků ze sociologických výzkumů v Leningradské a Archangelské oblasti, Karelské ASSR a Chabarovském kraji, na nichž se ve velké míře podílel.

Autor rozlišuje mezi výzkumem religiozity a výzkumem veřejného mínění o otázkách víry a ateismu (s. 63), který je orientován šíře – na problémy religie a ateismu, na hodnocení úlohy církve v historii, názory na vztah náboženství a morálky, náboženství a vědy, vztah obyvatel k církevním svátkům a obřadům atd. (s. 68).

Provedené rozborů dovolují V. D. Kobeckému učinit závěry o kvantitativním převládání ateistických názorů ve veřejném mínění. Tento úspěch, jak autor zdůrazňuje, nesmí svádět k pochybnostem o nezbytnosti dalšího zesílení ateistické propagandy. Úroveň její efektivity mohou výrazně ovlivnit sociologické výzkumy, které slouží k odhalení slabých míst a k vytyčení dalších úkolů ateistické výchovy.

(2) O významu ateistické výchovy viz například *Zpráva předsednictva ÚV KSC na 15. zasedání ÚV KSC Za další zvýšení úrovně a účinnosti politickovýchovné a ideologické práce*. Rudé právo 1980, 27. III., s. 5.

Práce V. D. Kobeckého přináší užitek čtenářům v ČSSR nejen svým obsahem; zájemcům poslouží také vzory dotazníků použitých při popisovaných výzkumech a zejména rozsáhlý seznam literatury k analyzované problematice. Publikaci je možno z těchto důvodů doporučit nejširšímu okruhu čtenářů, především sociologům, dále lektorům a propagandistům stranického vzdělávání, kteří se zabývají ateistickou výchovou.

Josef Fiala

Jahrbuch für Soziologie und Sozialpolitik 1980 (Ročenka pro sociologii a sociální politiku 1980)

Berlin, Akademie-Verlag 1980, 368 s.

Německým i zahraničním čtenářům zajímavým se o pokroky sociologie v Německé demokratické republice je od r. 1980 k dispozici první z plánované řady *Ročenek pro sociologii a sociální politiku*. Vydáváním této reprezentativní publikace chce Ústav pro sociologii a sociální politiku Akademie věd NDR v Berlíně přispět ke zveřejňování nových vědeckých poznatků, informací o metodách a výsledcích sociologických výzkumů a k výměně názorů o teoretických, metodologických a metodických otázkách sociologie a sociální politiky. Ročenka má přispívat k užšímu sepětí marxistické sociologie a sociální politiky, k jejich výraznější orientaci na řešení konkrétních úkolů společenské praxe, podporovat vědeckou spolupráci sociologických a sociálně politických výzkumných pracovišť v NDR i různých vědních disciplín při objasňování aktuálních problémů společenského rozvoje a v neposlední řadě také zprostředkovat mezinárodní výměnu poznatků a zkušeností pracovišť v socialistických zemích.

Po obsahové stránce se ročenka rozpadá do tří částí. Největší část, více než polovina publikace, je věnována *původním článkům a studiím*. Zabývají se stavem a úkoly sociologie a výzkumu sociální politiky v NDR, poskytují informace o sociologickém výzkumu v některých dalších socialistických zemích, pojednávají o problematice sociální struktury a životního způsobu, rozebírají metodologické otázky a zabývají se kritickým rozbohem buržoazních sociologických přístupů. Druhá část ročenky je věnována *zprávám a referátům* o činnosti vědeckých orgánů, třetí část přináší *recenze* některých domácích i zahraničních prací. Ročenka 1980 je vypravena jako reprezentativní knižní publikace s cizojazyčnými (ruskými, anglickými a francouzskými) resumé a statistickou přílohou zahrnující základní sociálně statistické informace o společnosti v NDR. Reprezentativní povahu ročenky podtrhuje i volba témat a autorů.

Programový charakter mají úvodní stati G. Winklera *Za vyšší kvalitu spojení sociologie a sociální politiky* a R. Weidiga *Sociologický výzkum sociální struktury v NDR*. Ředitel Ústavu pro sociologii a sociální politiku Akademie věd NDR prof. G. Winkler podává přehled o vzniku a dosavadní činnosti ústavu a nastiňuje hlavní úkoly sociologie v NDR i samotného ústavu pro příští období. Ústředním úkolem sociologie je vědecky fundovat sociální politiku socialistické společnosti. Proto je třeba výrazněji orientovat sociologický výzkum na potřeby dlouhodobého společenského plánování a pozornost věnovat převodu sociologických poznatků do praxe. Hlavní výzkumné zaměření Ústavu pro sociologii a sociální politiku shrnuje autor do následujících bodů: 1. výzkum sociální struktury a způsobu života socialistické společnosti, 2. výzkum populačního vývoje, 3. analýza a kritika buržoazních sociologických koncepcí a teorií, 4. konstrukce soustavy sociálních ukazatelů, 5. výzkum sociologických metod, zejména standardizace výzkumných postupů a zdokonalování metod srovnávacího výzkumu.

Obsahovou a metodologickou orientací sociologie v NDR. předpoklady pro zvýšení kvality a efektivnosti sociologického výzkumu v řízení a plánování se zabývá i prof. R. Weidig, ředitel Sociologického ústavu Akademie společenských věd při ÚV SED. Sociologie by měla poskytovat konstruktivní poznatky o tom, jak řešit rozpory a problémy společenské praxe, které sociální zákonitosti je při tom třeba respektovat a využívat, jakým způsobem je nutné postupovat při formování a plánování procesů společenského rozvoje. Aby se podařilo těchto cílů dosáhnout, je nezbytné: 1. dokonaleji postihnout komplexní povahu sociálního rozvoje, věnovat větší pozornost historické podmíněnosti sociálních struktur a vztahů a kvalitativním faktorům jejich rozvoje; 2. věnovat větší pozornost konstrukci ukazatelů sociálního rozvoje a sociologické analýzy sociálních procesů – bez přesně definovaných, prakticky použitelných